

<https://doi.org/10.18778/0208-6107.03.13>

Peter Schuttpelz

O KILKU ASPEKTACH SAMOCENY CZŁOWIEKA

Prowadzone w minionych latach przez etyków dyskusje na temat wartości dotyczyły takich ogólnofilozoficznych kwestii, jak: istota, rola, geneza i przekazywanie wartości. Przyczyniło się to do rozszerzenia i pogłębienia naszej wiedzy w tej dziedzinie. Książka *Koncepcje wartości w socjalizmie*¹ stanowi podsumowanie dyskusji, jakie na ten temat prowadzone były w NRD i ZSRR z pozycji różnych dyscyplin naukowych. Unaocznilo to stan posiadanej już wiedzy, a także ujawniło otwarte problemy i sporne kwestie.

Wszystko to stanowi dla etyki punkt wyjścia dla dalszych dociekań. Ogólnofilozoficzne kwestie dotyczące istoty, funkcji czy miejsca wartości pozostają co prawda nadal aktualne, ale teraz można i należy przyjrzeć się bliżej specyficznie moralnym aspektom omawianej problematyki. Z wielości problemów, jakie się tu nasuwają, zamierzam wybrać problem samoceny człowieka.

"W filozofii marksistowsko-leninowskiej przez wartość rozumie się zjawiska rzeczywistości, które ze względu na określone cechy są dla podmiotu znaczące. Zjawiska określa się jako wartości, jeśli służą one zaspokajaniu potrzeb, a więc są pozytywne, jeśli w nich uprzedmiotowiły się specyficznie ludzkie własności oraz jeśli zostały one osiągnięte w walce pełnej trudu i poświęcenia. O tyle wartości stanowią relację podmiotowo-przedmiotową"². Mogą one przejawiać się jako cel, jako coś realnego lub możliwego, jako zasada lub ideał"³.

¹ *Wertauffassungen im Sozialismus*, pr. zbior., Berlin 1980, s. 11 i n.

² Tamże, s. 11 i n.

³ Tamże, s. 13.

Pojęciem wartości operuje się w języku potocznym, ale częściowo także w literaturze filozoficznej i etycznej w trojakim sensie⁴:

1. W odniesieniu do dóbr materialnych, ewentualnie rzeczowych, o ile są one niezbędne do życia albo są kosztowne, albo ucieleśniają wartości symboliczne.

2. W odniesieniu do dowolnych przedmiotów dla ludzi użytecznych i znaczących.

3. W odniesieniu do tych społecznych stosunków, składników społecznej świadomości, zasad, ideałów itd., które są doniosłe lub pożądane dla rozwoju społeczeństwa, klasy, względnie jednostki.

Wszystkie te zjawiska mają jako cechę wspólną to, że określony podmiot (klasa, jednostka) przypisuje im podstawowe znaczenie dla swojej egzystencji, że stanowią one środki zaspokojenia jego materialnych i duchowo-kulturalnych potrzeb.

Człowiek ustosunkowuje się do otaczającego go świata, do innych ludzi, do materialnych przedmiotów i zjawisk, do poglądów, zasad oraz składników społecznej świadomości, ocenia je i wyróżnia niektóre z nich jako wartości. Człowiek ustosunkowuje się jednak również - i tu pojawia się specyficznie etyczny aspekt rozpatrywanej problematyki - stale do siebie samego, do siebie jako osoby. Posiada on zdolność i potrzebę wartościowania nie tylko innych ludzi i rzeczy, ale również siebie samego. W tym celu czyni własną osobę przedmiotem obserwacji i oceny. W wyniku zachodzących wówczas różnorodnych procesów człowiek poznaje i przeżywa znaczenie własnego ja i stwierdza, że jako istota społeczna posiada również dla siebie samego wartość. W takim związku mówi się też często o samoświadomości własnej wartości.

Potrzeba oceny własnej osoby nie jest sprawą indywidualną, lecz jest społecznie uwarunkowana. Wynika z praktycznych potrzeb działania, które zmuszają człowieka do tego, aby oceniał własne zdolności i możliwości, moralne kwalifikacje oraz motyw. Z drugiej strony sankcje wymierzane przez środowisko również zmuszają go do tego, aby zastanawiał się nad swoim myśleniem i odczuwaniem, nad celami i skutkami działania i nad swoimi stosunkami z

⁴ Tamże, s. 33 i n.

innymi ludźmi. Wyzwała to szereg psychicznych mechanizmów, które przyczyniają się do tego, że człowiek rozpoznaje siebie i przeżywa w swoich różnorodnych stosunkach, ocenia siebie i doznaje w związku z tym dumy albo wstydu.

Etyka dotychczas prawie nie badała tego aspektu wartości, chociaż mamy tu do czynienia ze specyficznym moralnym zjawiskiem.

Poczucie wartości własnej osoby wyrasta ze stosunku jednostki do siebie samej. Stanowi ono zatem specyficzną podmiotowo-przedmiotową formę dialektyki, w której występują elementy ocenialająco-imperatywne. Przedmiotem oceny jest tutaj własne ja w postawie i czynie, myśleniu, odczuwaniu, dążeniu i działaniu, w poglądach moralnych, celach, motywach itd., jak również w zdolnościach i możliwościach, aby cele realizować. Podmiotem oceny jest sama jednostka. Jako miara oceny służą moralne aspiracje jednostki, które zależą od poziomu rozwoju świadomości moralnej, od tego, w jakim stopniu i w jakiej mierze społeczne postulaty zostały przyswojone i przekształcone w osobiste maksymy działania. W swych moralnych aspiracjach jednostka identyfikuje się z określonymi wymogami moralnymi, konfrontuje je z własnymi możliwościami, zdolnościami, celami itd., i wiąże je z własnym wysiłkiem woli. Jednostka występuje w swych moralnych aspiracjach jako podmiot wymagań, które kieruje w stosunku do siebie samej jako przedmiotu. Miara spełnienia tych aspiracji decyduje o wartości, jaką jednostka sobie przypisuje, a więc o wysokości samooceny.

W ten sposób staje się jasne, że samoocena jednostki zależna jest przede wszystkim od następujących czynników:

- 1) od moralnych aspiracji, które wyznaczone są przez poziom rozwoju świadomości moralnej;
- 2) od obiektywnych i subiektywnych możliwości, zdolności, siły woli itd., aby realizować postawione sobie cele.
- 3) od stopnia spełnienia aspiracji dotyczących własnego działania, czyli od stopnia zgodności między tym, jaki człowiek chciałby być a tym, jaki faktycznie jest, jaki poziom moralny osiągnął.

Samoocena człowieka nie jest wynikiem jedynie autorefleksji, czymś czysto subiektywnym. Jest tak samo jak inne zjawiska indywidualnej moralności zdeterminowana społecznie, ma zatem treść obiektywną. Jednostki w swej konfrontacji z otoczeniem wchodzi stale we wzajemne stosunki. Dopiero w wyniku tych wzajemnych sto-

sunków, w społecznym kontakcie, jednostki poznają siebie wzajemnie. Uświadamiając sobie charakterystyczne cechy innych ludzi, uświadamiają sobie również własne, są w stanie poznać to, co ich od innych odróżnia i w ten sposób uświadomić sobie własną indywidualność. Tak człowiek w konfrontacji z innymi zaczyna przyglądać się sobie samemu, siebie poznawać i oceniać. Stosunek do siebie jest uzależniony od stosunków z innymi ludźmi. Stosunki te są zawsze historycznie konkretne i klasowo zdeterminowane. Człowiek poznaje w nich nie tylko własną pozycję społeczną, ale też wartość swojej osoby dla innych. O tyle właśnie samoocena jednostki ma zawsze konkretnie historyczną treść, jest świadomością własnej wartości związanej z określonym czasem i z określoną klasą.

Od danej jednostki zależy w dużej mierze, w jakim stopniu przekształca ona społeczne oczekiwania w osobiste aspiracje i dokonuje prawidłowej samooceny. O tyle właśnie wartość, jaką sobie jednostka przypisuje, zawiera w sobie elementy subiektywne. Poczucie własnej wartości może odpowiadać rzeczywistej wartości osoby, ale może też mniej lub bardziej od niej odbiegać. Zbyt niska samoocena występuje z reguły wówczas, gdy jednostka ma bardzo wysokie aspiracje, co prowadzi do boleśnie odczuwanych niepowodzeń. Uświadomienie sobie rozbieżności między dążeniem a realizacją prowadzi co prawda do zdrowego niezadowolenia z siebie, co może wzmacniać wysiłki w kierunku podniesienia własnego poziomu, ale nadmierne aspiracje, które ze względu na subiektywne i obiektywne warunki w ogóle nie mogą być zrealizowane, prowadzą na dalszą metę do niepewności w podejmowaniu decyzji i zachowaniu, do braku zaufania we własne siły i możliwości, do kompleksu niższości.

Gdy aspiracje są nadzbyt skromne i jednostka osiąga swe cele nadzbyt łatwo, pojawia się często nieusprawiedliwione przecenianie własnej wartości; człowiek staje się zarozumiały lub zadufany.

Ważne jest, aby samoocena człowieka wyrażała się w jedności obiektywnych i subiektywnych aspektów. Samoocena jako indywidualny wynik samoanalizy musi być zawsze powiązana ze społeczną kontrolą, uzupełniana społecznymi sankcjami i przez te sankcje kontrolowana. Dopiero w społecznym kontekście jednostka poznaje rzeczywistą wartość własnej osoby, dochodzi do właściwej miary w samoocenie, do krytycznej postawy wobec własnych aspiracji i zachowań.

W uświadamianiu sobie własnej wartości wzajemnie uzupełniają się elementy racjonalne i emocjonalne.

Racjonalnym czynnikiem jest samopoznanie, uzyskanie wiedzy o sobie⁵. To umożliwia coraz lepsze rozumienie swojego miejsca w świecie, własnych moralnych orientacji wartościujących, aspiracji, zamiarów, cech i sposobów postępowania, stron mocnych i słabych, pragnień i możliwości, a tym samym dojście do zrozumienia własnej osoby. To wiąże m. in. takie procesy jak samoanaliza i samokontrola. W wyniku tych procesów jednostka zdobywa mniej lub więcej jasny, zgodny z rzeczywistością, obraz samej siebie⁶. Obraz ten kształtuje się w procesie rozwoju osobowości jako odbicie społecznych oczekiwań i ich spełnienie.

Jednostka dochodzi wszakże do samooceny nie tylko w wyniku procesów racjonalnych. Odnosi się zawsze również emocjonalnie do własnej osoby, do swoich postaw i czynów. W ten sposób jednostka nie tylko poznaje swoją wartość, ale dochodzi również do przeżycia własnej wartości. Treść tego przeżycia wyrasta z subiektywnego stosunku do siebie, do własnego "ja" w aspekcie domniemanej wartości własnej osoby dla społeczeństwa oraz dla siebie⁷. Tak człowiek doznaje siebie w odniesieniu do swoich wewnętrznych postaw i zamierzeń, swojej woli działania i możliwości swoich osiągnięć, a także do stopnia zgodności między swoim działaniem a społecznymi wymogami. Odczuwa zadowolenie lub niezadowolenie w stosunku do własnej osoby.

Samoocena jest zjawiskiem bardzo złożonym. W aspekcie moralnym decydują o niej następujące czynniki:

1. Podstawy normatywne w postaci norm, zasad, wartości, ideałów.
2. Osobnicze cechy danej osoby, takie jak charakter, sposób postępowania i jego skutki, uzyskane uznanie społeczne ze względu na osiągnięcia i pozycję społeczną.

⁵ Por.: J. I. T s c h e s n o k o w a, Das Selbstbewußtsein der Persönlichkeit, [w:] Zur Psychologie der Persönlichkeit, red. E. W. S c h a r o c h o w a, Berlin 1976, s. 182.

⁶ Por.: Wörterbuch der Psychologie, Lipsk 1976, s. 470; Psychologischen Grundlagen der Persönlichkeitsentwicklung im pädagogischen Prozeß, Berlin 1977, s. 23.

⁷ Tamże, s. 473.

3. Poziom rozwoju jednostki i ugruntowania na nim zdolności do adekwatnej oceny własnej wartości.

Samocena jednostki przejawia się w całym jej sposobie życia. Ma ona decydujący wpływ na ogólne zachowanie, na cele i zamiary, na rodzaj podejmowanych działań. Staje się to wyraźne, gdy sobie uświadomić, że samocena przejawia się w postaci zaufania do siebie, szacunku dla siebie, poczucia pewności lub niepewności. Pewność siebie prowadzi do zaufania we własne siły, zdolności i możliwości. Zaufanie wyrasta z pozytywnej oceny przy porównaniu domniemyanych subiektywnych możliwości z jednej strony a wymaganiami, z jakimi się spotyka z drugiej. Przy wysokiej samocenie patrząc w przyszłość człowiek spodziewa się sprzyjających mu okoliczności, w których będzie zdolny bez większego trudu sprostać oczekiwaniom.

Zdrowe zaufanie do siebie stanowi ważny bodziec subiektywny. Ważne jest, aby stawiać sobie wysokie cele i je realizować, mobilizować wszystkie siły i walczyć o dobro, poczuwać się do społecznej odpowiedzialności i wbrew zewnętrznym przeciwnościom iść naprzód na drodze uznanej za właściwą. Natomiast niska samocena w postaci braku wiary we własne możliwości prowadzi z reguły do sparaliżowania aktywności człowieka. Przyczyną może tu być błędna ocena własnego postępowania, powtarzające się niepowodzenia, jak również częste stawianie przed nowymi i trudnymi zadaniami. Brak pewności siebie wyraża się m. in. w takich zachowaniach, jak: unikanie trudności i wszelkiego ryzyka, niedostateczna zdolność do reprezentowania własnego stanowiska, wahanie się przed podjęciem decyzji, brak wytrwałości i niezdecydowanie w walce (chodzi o walkę o wysokie wartości moralne, przeciwko błędom i niedoskonałościom). Trzeba przy tym pamiętać, że jednostka zdolna jest częściowo ukryć swoją niepewność za maską samozadowolenia czy chłodu uczuciowego, a w niektórych sytuacjach przez zachowanie nadwrażliwe lub agresywne. Walczyć z tym można skutecznie, uzyskując od kolektynu pomoc w postaci korekty własnej samoceny, a także przez kontrolę własnych uczuć i opieranie się na sile swego rozumu.

Samocena jednostki stanowi nierozdzielalną całość tego co racjonalne z tym, co emocjonalne, samopoznania i wartościowania. Ścisłe biorąc żadna z tych stron nie istnieje "dla siebie", w sposób izolowany, lecz we wzajemnym powiązaniu. Jedno w jakiejś

mierze zawiera się w drugim; są to zjawiska wzajemnie siebie uzupełniające.

W tej nierozzerwalnej jedności poznania i wartościowania socjalistyczna samoocena jest doniosła zarówno dla jednostki, jak i dla społeczeństwa. Jednostka staje się świadoma swojego miejsca w strukturze społecznej i wynikających stąd dla niej zadań, staje się świadoma swoich sił, zdolności i możliwości, swoich moralnych aspiracji, wartości swojej osoby, swojego działania dla społeczeństwa, dla innych ludzi i dla siebie samej, staje się świadoma swojej odpowiedzialności. Mając rozwiniętą socjalistyczną świadomość własnej wartości jednostka porównuje własne aspiracje z tymi, jakie ma społeczeństwo. Uświadomienie sobie niezgodności w tej dziedzinie połączone z dążeniem, aby stać się kimś bardziej wartościowym dla siebie i społeczeństwa, staje się decydującą siłą napędową własnego rozwoju społecznego i działania. Adekwatna świadomość własnej wartości czyni jednostkę zdolną do tego, aby stawiać sobie wysokie zadania i je realizować, aktywizować swoje zachowanie w interesie ogólnospołecznym, rozwijać swoje talenty dla ogólnego dobra i dobra własnej osoby. Przez twórczą aktywność dochodzi człowiek do samorealizacji, moralnego samopotwierdzenia i udoskonalenia.

Technische Hochschule
Karl-Marx-Stadt
Sektion Marxismus-Leninismus

Peter Schuttpelz

О НЕСКОЛЬКИХ АСПЕКТАХ САМООЦЕНИВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА

Целью работы является дискуссия одного из основных моральных аспектов проблематики этических ценностей: вопросы самооценки человека.

Статья начинается с короткого обсуждения различных способов понимания ценности, после чего автор говорит об основных проблемах подводя их дальнейшему обсуждению.

Представлена экспликация понятия самооценки человека и связанных с ним дел с особым учётом творческой активности, благодаря которой человек самореализуется, морально утверждается и совершенствуется.